

(بخش اول)

۱- **نظر خود را در مورد تعریف تمدن بیان کنید.** تمدن هرچه بیشتر جنبه مادی ساخته های انسانی را به خود گرفته است مانند معماری و شهر سازی و فن آوری و فرهنگ بیشتر جنبه های معنوی زندگانی جمعی انسان را مانند آیین ها و آداب و زبان و دین و دانش از دیدگاهی دیگر تمدن نظام های بزرگ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اشاره دارد که از نظر جغرافیایی واحد کلانی را در یک قلمرو پهنآور، معمولاً یک امپراطوری در بر می گیرد و برخوردار از فرهنگ گسترده و پروده نوشتاری می باشد. اما فرهنگ به تنهایی می تواند از آن مردمی باشد که در یک قبیله به صورت ابتدایی زندگی می کنند.

۲- **ارتباط تمدن با فرهنگ را از زوایای مختلف بررسی کنید.** با وجود ارتباط فرهنگ و تمدن، این دو لازم و لزوم یکدیگر نیستند ممکن است اعتلای فرهنگی موجب دست یابی جامعه به مدنیت شود، همچنین جامعه می تواند صرفاً بر پایه اقتباس از تمدنی دیگر رشد کند و به تمدنی متکی شود که با تمدن مادر متفاوت است در سوی دیگر، این نکته نیز در خور تأمل است که جامعه غیر متمدن می تواند برخوردار از فرهنگ باشد. مثلاً بومیان استرالیا و افریقا تمدنی ندارند ولی دارای فرهنگ بومی خود، یعنی مجموعه ای از باورها، آداب و رسوم هستند بنابراین، اجتماعات بشری هر چند ابتدایی باشند از فرهنگ خاص خود بهره مندند.

۳- **عوامل موثر در زایش و اعتلای تمدنها را نام ببرید.** یکی از این عوامل امنیت و آرامش، یعنی امکان کاهش اضطرابها و دل مشغولی هاست، عامل دیگر، که در واقع روح اصلی هر تمدن است، گونه ای از غرور و همبستگی ملی یا به تعبیر ابن خلدون، عصبیت است عامل بعدی اصل همکاری و تعاون است تا گروهی هم نظر، بر اساس آن و با تأکید بر اخلاقیات بتوانند شالوده تمدن را پی ریزی کنند. در کنار این عوامل، اخلاق را نیز نباید نادیده انگاشت. نسامح به معنای، بردباری و صبوری؛ و نیز وحدت و یکپارچگی ع ذیت از دیگر عوامل تمدن ساز شمار می آیند. در کنار این هفت مولفه اصلی، از دو عامل دیگر نیز باید نام برد، رفاه نسبی و فشار اقتصادی و اجتماعی. عامل نخست می تواند برای هر جامعه ای زیر ساخت یک تمدن باشد که با دستیابی بدان، شرایط بروز و آشکار شدن توانایی ها هموار می گردد. و عامل دوم این ویژگی را دارد که نیاز جامعه را عیان ساخته، افراد را گرد یک محور قرار می دهد و بدین ترتیب شرایط را برای زایش و اعتلای تمدن فراهم می کند.

۴- عوامل و علل زوال و انحطای تمدنها را نام ببرید.

دورانت بر آن است که مردمان هر تمدنی بر اساس رشد عقلی پس از مدتی به جای توحید و پرستش مبادی معنوی، به ستایش عقل و علم می پردازند، از این پس جنگ بین ارزش و دانش آغاز شده، نیروی محرک جوامع به تدریج متوقف میشود و دوره انحطاط آن تمدن آغاز میگردد. به نظر ابن خلدون هر تمدن سه مرحله را طی میکند: مرحله پیکار و مبارزه اولیه؛ مرحله پیدایش و خودکامگی و استبداد؛ و سرانجام مرحله تجمل و فساد که پایان تمدن به شمار میرود. مالک بن نبی، دانشمند معاصر الجزایری، نیز بر همین اساس، مراحل سه گانه تمدن اسلامی را روح، عقل و غریزه دانسته و معتقد است در تمدن اسلامی، از قرن هشتم هجری به بعد، مرحله تسلط غریزه بر روح آغاز گشته و تمدن از مرحله رشد خود دور شده است. عوامل متعدد دیگری را نیز برای انحطاط تمدنها بر شمردهاند، از جمله فقدان وحدت و انسجام جامعه، هجوم دشمنان خارجی، آشفتنگی در بافت طبقاتی جامعه و تولیدات تصنعی و رویکرد سوداگری و واسطه گری.

۵- دوره های تاریخ عرب را توضیح دهید.

مورخان تاریخ عرب را به سه دوره تقسیم میکنند ۱: دوره سبا و حمیر که از دور دست ترین زمان آغاز و در همان دورهها پایان میپذیرد ۲. دوران جاهلیت که از سده ششم میلادی آغاز و به ظهور اسلام ختم میگردد ۳. دوره اسلامی، از صدر اسلام تاکنون. براساس شواهد تاریخی و باستان شناسی، نخله ها و آرای فرهنگی و تاریخی متعددی در شبه جزیره عربستان وجود داشته است.

ابراهیم (ع) در این سرزمین دعوت خود را آغاز کرد. اعراب آل غسان و آل منذر در بین النهرین و شمال شبه جزیره و نیز مردمان نجران و یمن در جنوب مسیحی بودند. بازارها (اسواق) مانند بازار عکاظ، محل حضور شعرا و ادبا بود که مظهر مهمترین رکن فرهنگی اعراب یعنی شعر بودند و مردم قبیل‌های که در آن شاعری زبردست و توانا ظهور میکرد بر دیگران فخر میفروختند. از نظر اجتماعی نیز، مناصب سیاسی و حکومتی نه بر اساس لیاقت و قدرت، بلکه بر پایه سنت و موارث گذشتگان تقسیم میشد و به همین سبب، استعداد‌های درخشان فرصت ظهور نداشتند و مردم مکه، به یمن وجود کعبه و همجواری آن در نوعی آرامش متکی به روابط خاص ناشی مراسم جاهلی روزگار میگذرانیدند و در دفاع مشترک شرکت میکردند. در عین حال، بین مکه و یثرب تفاوت‌های آشکاری وجود داشت. مردم مکه تاجرپیشه و دوراندیش و اهل یثرب کشاورزانی سخت کوش به شمار می‌آمدند.

(بخش دوم)

۱- سیر تکامل و وسایل نوشتن در صدر اسلام را توضیح دهید.

یکی از وسایلی که قرآن را بر آن نوشته میشد پوست بود که علت استفاده از آن در ثبت مسائل مهم ماندگاری بیشتر آن بود. ولی تهیه این ماده حتی برای ثروتمندان نیز دشوار بود. از اینرو، اعراب از مواد مناسب دیگری هم برای کتابت استفاده میکردند، مانند پوست خشکیده درخت نخل یا حتی شاخه خشک شده آن. آشنایی مسلمانان با تمدن‌های اطراف نیز در آشنایی آنها با ادوات کتابت بسیار تأثیر داشت. مثلاً مسلمانان پس از فتح سرزمین‌های مصر و شام با قرطاس یا پاپيروس آشنا شدند و از آن پس، ظاهراً کتابت بر آن را به مواد دیگر ترجیح میدادند. ولی پاپيروس نیز بسیار گران بود. گزینه مناسب برای تهیه ماده‌های برای نوشتن، کاغذ بود. پیشینه آشنایی مسلمانان با کاغذ به زمان فتوح در ماوراءالنهر باز میگردد. این صنعت از سمرقند، که در آنجا تعدادی از کاغذسازان چینی به کار اشتغال داشتند، به دیگر سرزمین‌های اسلامی راه یافت. تفاوت در میزان مصرف مواد اولیه موجب پدید آمدن انواع کاغذ در سده‌های نخستین هجری بوده است. این کاغذها در جنس، استحکام، ضخامت، روشنی و رنگ با یکدیگر تفاوت داشتند و این مسئله نشان میدهد که مسلمانان فقط به آموختن روش کاغذسازی از چینی‌ها اکتفا نکرده و خود به تکمیل این صنعت پرداخته‌اند.

۲- سه نمونه از مبادی و منابع اصلی ورود علوم عقلی به عالم اسلام را نام ببرید؟

منبع اصلی علوم عقلی که به جهان اسلام راه یافت یونان و محفل علمی آن بود، اگرچه بیشترین علوم غیرمستقیم و با ترجمه آنها به زبان‌های سریانی و لاتینی، مأخوذ از یونانی، به دست مسلمانان رسید. بخش دیگر علوم یونانی نیز از اسکندریه (در مصر) و مرکز علمی آنجا، یعنی مدرسه اسکندریه، به مسلمانان رسید. علموی که مسلمانان از یونانیان فرا گرفتند عبارتند از: ریاضی، نجوم، پزشکی و علوم طبیعی، آثار دانشمندان اسلامی نشان میدهد که مسلمانان تا چه حد از نوشته‌های بقراط، جالینوس، افلاطون، فیثاغورث و ارسطو بهره گرفتند. بخشی از علوم هم از هند به جهان اسلام راه یافت. در اوایل دوره عباسی، این ارتباط علمی برقرار شد و ترجمه‌هایی از متون هندی در پزشکی و نجوم و جز آن صورت گرفت. یکی دیگر از مراکز علمی که از طریق آنجا علوم گوناگونی وارد قلمرو تمدن اسلام شد ایران و به ویژه شهر گندی شاپور (میان شوشتر و دزفول) بود.

۳- نظر خود را در مورد نهضت ترجمه و تأثیر آن در تکوین علوم اسلام بیان کنید؟

پس از فتح سرزمین‌های بسیار، اشتیاق حکام و اندیشمندان و دوستداران دانش در جهان اسلام بالا گرفت که به آن دوره عصر نهضت ترجمه گفتند. این نهضت، اگر چه در عصر بنیامیه، آغاز شد؛ تأثیر اصلی خود را در عصر بنی عباس برجای گذاشت. بیشتر مطالب ترجمه شده در عهد بنیامیه، اسناد اداری، دیوانی، سیاسی و بازرگانی بود که به اقتضا و ضرورت ارتباط بین حکام جدید و اتباع غیرعرب زبان ترجمه شد و حتی متونی را که میتوان آنها را فرهنگی نامید نیز به ضرورت نظامی یا اداری ترجمه شده بود. نهضت

ترجمه آگاهانه‌ای که آثار تاریخی و اجتماعی و فرهنگی عمیق و دامنه داری از خود برجای گذاشت با ظهور نخستین خلفای عباسی آغاز شد. این نهضت علمی بیش از دو سده تداوم یافت. به ویژه از زمان حکومت منصور، دومین خلیفه عباسی، اقدامات مهمی در زمینه ترجمه علوم بیگانگان به دو روش تحت اللفظی و معنایی صورت گرفت. در این دوره، نخستین ترجمه‌ها از زبان فارسی به عربی بود. مترجمان این آثار معمولاً زرتشتیان نومسلمان بودند. ترجمه چند کتاب ادبی از جمله کلیله و دمنه به دست عبدالله بن مقفع نویسنده ایرانی از آن جمله است.

۴- نهضت ترجمه به چند دوره تقسیم می شود توضیح دهید؟

الف (دوره هارون الرشید): در این دوره تکیه اصلی بر ترجمه آثاری در علوم بود. نخستین آثار علوم یونانی، از جمله کتابهای اصول هندسه نوشته اقلیدس و مجسطی، نوشته بطلمیوس و نیز آثاری در پزشکی از زبان هندی در این دوره به عربی ترجمه شد.

ب (دوره مأمون): مأمون دوره کوتاهی پس از هارون الرشید به حکومت رسید و هنگام به خلافت رسیدن او اوج دوره رواج مباحث کلامی براساس برداشتهای متفاوت از آیات قرآن کریم بود. در این دوره به ویژه آثار فلسفی متعددی به عربی ترجمه شد.

ج (دوره پس از مأمون): پس از مأمون، و در دوره متوکل عباسی کار ترجمه همچنان ادامه داشت. از جمله حنین بن اسحاق همچنان در دوره متوکل به کار ترجمه اشتغال داشت؛ اما انتقال مرکز حکومت اسلامی از بغداد به سامرا در دوره معتصم باعث تغییراتی در چگونگی ترجمه آثار مختلف به عربی شد. مهمترین علت تغییر کاسته شدن اهمیت بیت الحکمه، مهمترین نهاد علمی این دوره بود.

د (پایان نهضت ترجمه): نهضت ترجمه در بغداد پس از دو قرن کار جدی رو به افول نهاد البته افول نهضت ترجمه به معنای کاهش علاقه به علوم ترجمه شده یا کم شدن شمار دانشمندان مسلط به ترجمه از زبان یونانی نبود، بلکه سبب اصلی خاموشی نهضت ترجمه را فقط میتوان عدم ارائه مطالب تازه دانست. به عبارت دیگر، این نهضت موضوعیت اجتماعی خود را از دست داده بود. عدم ارائه مطلب تازه به این معنا نبود که کتاب غیردینی یونانی دیگری برای ترجمه وجود نداشت، بلکه به این معنا بود که کتاب یونانی دیگری که به ملاحظات و خواسته های بانیان، عالمان و دانشمندان مربوط شود وجود نداشت. در بیشتر رشته های علمی، متون اصلی از مدتی پیش تألیف شده بود. در نتیجه، همه رشتهها به سطحی بالاتر از سطوح آثار ترجمه شده رسیده بودند و بانیان و حامیان، اکنون بیش از گذشته، به جای سفارش، پشتیبان و سفارشدهنده مطالب اصیل و به زبان عربی بودند.

۵- چهار نمونه از مراکز علمی در تمدن اسلامی را نام ببرید؟

با استقرار نظام نوین اسلامی و تکامل درونی این اجتماع، به تدریج نهادهای آموزشی به وجود آمد که نقش برجسته ای در پرورش و گسترش علوم و فنون داشت. نخستین مرکز مهمی که به همین منظور تأسیس شد **بیت الحکمه** نام داشت که در بغداد ساخته شد. این مرکز که به هزینه خزانه دولتی یا بیتالمال اداره میشد، محل اجتماع دانشمندان و پژوهشگران و به ویژه مترجمان شایسته ای بود که کتابهای علمی و فلسفی یونانی را به عربی ترجمه میکردند. یکی دیگر از مراکز **علمی دارالعلم** ها بودند. این دارالعلم ها کتابخانه های عمومی به حساب میآمدند. از جمله این مراکز، دارالعلم فاطمیون در مصر است که تقریباً یک میلیون جلد کتاب داشت. از دیگر مراکز علمی و بسیار مهم و مشهور دوره اسلامی، **نظامیه ها** بودند. در نیمه دوم سده پنجم هجری خواجه نظامالملک با ساخت مدارس به نام نظامیه در بغداد، نیشابور و شهرهای دیگر بنای این نظامیه را پدید آورد. از دیگر مراکز علمی رصدخانهها بودند. در قلمرو جهان اسلام، رصدخانه های متعدد و بزرگی ساخته شد که در نوع خود از مهمترین و بزرگترین **رصدخانه ها** به شمار میآمدند و پیشرفته ترین پژوهشهای ریاضی و نجومی در آنها صورت می گرفت. بیمارستانهای جهان اسلام که **مارستان** نیز خوانده میشدند مانند مارستان فطاط و دی و **مساجد** که یکی از فراگیرترین مراکز آموزشی در سراسر قلمرو اسلامی پراکنده شده بود مانند مسجد جامع بصره، جامع الخطیب در اصفهان.

۶- نقش نظامیه ها را در تکوین تمدن و علوم اسلامی به طور مشروح بررسی کنید؟

نظامیه ها یکی از مراکز علمی و بسیار مهم و مشهود در دوره اسلامی بودند که در نیمه دوم سده ۵ هجری توسط خواجه نظام الملک تأسیس و از این جهت به نام نظامیه معروف است. افراد مشهوری چون امام موفق نیشابوری، حکیم عمر خیام، حسن صباح، امام محمد غزالی و برادرش امام احمد و امام محمد نیشابوری در آنجا تربیت شدند. نظامیه نیشابور، به خاطر شمار مدرسان و فقه ای مشهوری در آن به تعلیم مشغول بودند، پس از نظامیه بغداد، در جایگاه دوم قرار گرفت. نظامیه اصفهان و بلخ نیز استادان ناموری داشت. این موضوع بیان کننده این واقعیت است که نظامیه ها یکی از مهمترین مراکز تعلیم و تربیت جهان اسلام بودند که چنین افراد فرهیخته ای را به عالم اسلام تحویل داده و هر یک از این افراد سهم بزرگی در پیشرفت و اعتلای سطح علمی جهان اسلام داشتند.

بخش چهارم

۱- مهم ترین اقدامات خلفای اسلامی طی دوره دوم استقرار حکومت اسلامی در مورد کشورداری در قلمرو عالم اسلام را توضیح دهید؟

(۱) تقسیم سرزمین به واحدهای سیاسی کوچکتر و معین و تعیین فرماندار برای هر یک.

(۲) تعیین مساحت و اندازه گیری سرزمین، به ویژه نواحی حاصلخیز، برای برآورد تقریبی مقدار درآمد سالانه آنها.

(۳) وضع تقویمی جدید برای استفاده در زمینهای کشاورزی؛

(۴) یکسان سازی مقیاس ها، واحدهای وزن و حجم و مساحت.

(۵) یکسان سازی و رواج اوراق بهادار و البته عوامل متعددی از این دسته.

۲- تطور دیوان استیفا را در عالم اسلام توضیح دهید؟

یکی از نخستین دیوانهای تشکیل شده در اسلام، "دیوان خراج" یا "استیفا" نام داشت. وظیفه این دیوان سرپرستی بخش بزرگی از امور مالی سرزمینهای اسلامی بود. در این دیوان فهرستی وجود داشت که اموال و داراییهای سرزمین اسلامی در آن نوشته میشد چگونگی گردآوری خراج از سرزمینها، حواله کردن آنها به مرکز خلافت، چگونگی تقسیم آن بین مسلمانان، و رتبه بندی مسلمانان برای تعیین خراج دریافتی، از جمله وظایف این دیوان بود. در دوره های از زمان، محاسبه عایدات عمومی کشور، تنظیم و برآورد هزینه ها و نظارت بر خرج آنها، فهرست برداری از اموال افراد سرشناس به ویژه سلاطین و حاکمین، و نیز اعزام افراد به نقاط مختلف کشور برای گردآوری مالیات، از وظایف دیوان خراج به حساب میآید. دیوان خراج یا استیفا در نقاط مختلف سرزمینهای اسلامی، از ایران تا اسپانیا، وجود داشت. سرپرست آن مستوفی، مستوفی خاصه یا مستوفی الممالک نام داشت. در ایران تا سده دوازدهم هجری، یعنی تا هنگام آشنا شدن ایرانیان با مبانی تمدن جدید و تغییر ساختار اداری کشور به تقلید از غرب، این نهاد وجود داشت و به کار خود ادامه میداد.

۳- مهم ترین وظایف دیوان انشا، دیوان جیش و دیوان مظالم را نام ببرید؟

دیوان انشا: مهمترین وظیفه دیوان انشا تنظیم و ارسال نامه های دولتی، به ویژه فرمانهای خلیفه مسلمین به سراسر نقاط قلمرو عالم اسلام بود.

دیوان جیش: این دیوان که به نام دیوان جند (سرباز) نیز نامیده می شود، سرپرستی امور لشکری مسلمین، تهیه انواع آمارها از تعداد جنگاوران، تعداد کشته شدگان، زخمیان و وظیفه وجوه پرداختی به هر کدام از جنگاوران از جمله وظایف این دیوان بود. سرپرست این دیوان "ناظرالجیش" نامیده میشد.

دیوان مظالم: از مهمترین دیوانهای مهم سرزمینهای اسلامی به شمار میآید. وظیفه دیوان مظالم رسیدگی به شکایات و کیفرخواستهای طرح شده از سوی مردم بود.

۴- دیدگاه خود را در مورد برپایی خراج در عالم اسلام را بیان کنید و نظام های جانشین نظام خراج در اسلام را نام ببرید؟

خراج همواره یکی از مهمترین منابع درآمد در سرزمینهای اسلامی و برای خلافت اسلامی بوده است. به وجود آمدن شهرهای دید، لزوم حفظ امنیت در سرحدات سرزمین اسلامی و دستمزدهایی که باید به سپاهیان داده میشد و دیگر هزینه ها برای خلافت اسلامی، آنها را با موضوع مهم تعریف منابع درآمد برای چرخاندن چرخهای حکومت روبه رو کرده بود.

به نظر میرسد مسلمانان صدر اسلام روش گردآوری خراج و روی هم رفته، اخذ مالیات زراعی از زمین را از ایرانیان آموخته باشند؛ در عین حال، تا پیش از فتح ایران مالیاتی که از زمینهای زراعی و باغها در شبه جزیره اخذ میشد، از جمله مالیاتی که از زمینهای فدک گرفته میشد، به روش مقاسمه بود، نه خراج. از دیگر سو، مسئله مهمی بر سر چگونگی اخذ خراج از زمینهای ایران و دیگر زمینهایی که در جریان فتوحات به دست مسلمانان افتاده بود، وجود داشت و آن موضوع روشن شدن ماهیت شرعی چگونگی اخذ مالیات از این زمینها بود.

طی سده های چهارم هجری به بعد، شاهد پیدایش نظامهای بهره برداری متعددی هستیم که اندک اندک عرصه را بر نظام مالیاتی خراج تنگ تر میکردند. از جمله این نظامها، **نظام اقطاع** و نیز **نظام سیورغال** را میتوان نام برد که بویژه پس از استیلای مغول در سرزمینهای اسلامی به شدت مورد استفاده قرار گرفت.

۵- پنج نمونه از وظایف محتسب در اسلام را بنویسید.

- ۱) نظارت بر بازارها و حرف
- ۲) نظارت بر اخلاق عمومی جامعه
- ۳) نظارت بر قیمتها و ترازوها؛
- ۴) نظارت بر اجرای عبادات مردم؛
- ۵) نظارت بر راهها و ساختمانها؛
- ۶) وظایف قضایی محدود مانند بررسی کم فروشی و حيله در فروش؛
- ۷) وظایف موردی و متفرقه.

۶- بررسی کوتاهی از شکل گیری نظام حربه در کشورهای اسلامی انجام دهید.

فرد یا افرادی که عهدهدار مسئولیت حربه در شهری بوده اند، محتسب یا ولی حربه نامیده میشدند. در ایران، به ویژه از سده ششم هجری به بعد، انتصاب محتسب یکی از مهمترین وظایف سلطان یا حاکم به شمار میآمده و وزرا و نویسندگان حتماً چنین افرادی را به سلطان توصیه میکردند. در مصر، عثمانی، اندلس، هندوستان در دوران حکومت بابرین نیز نهاد حربه و محتسب وجود داشت. در مصر، از جمله در دوران خلافت فاطمیان، محتسب ها قدرت بسیاری داشتند و حتی قادر به نظارت بر اعمال سلطان فاطمی بودند. در دوره عثمانی، نهاد حربه با تشکیلات دقیق و خاصی وجود داشته و افراد عهده دار این مسئولیت محتسب یا احتساب آغاسی نامیده میشدند. در کنار وظایف احتساب، یکی از وظایف محتسبان در دوره عثمانی جمعآوری مالیات نیز بوده است. در هند، در دوره حکومت بابرین، از سده هشتم هجری نهادهای نظارت و حربه برپا شد و بسته به پایبندی حکمران مسلمان این سرزمین، این نهاد تقویت یا تضعیف میشد.

۷- آثار تالیف شده در زمینه حسبه در اسلام را دسته بندی کنید و در هر دسته یک اثر را نام ببرید.

یک دسته آثاری هستند که **جامعیت عام** داشته و در کنار دیگر بحثهایی که درباره تشکیلات سرزمینهای اسلامی میشده، که میتوان از کتابهای احکام السلطانیه نوشته ماوردی، و نیز احیاء علم الدین غزالی را نام برد.

بخشی نیز به حسبه **اختصاص می** یافته و در دسته دوم کتابهایی قرار دارند که به ویژه درباره حسبه نوشته شده است. کتاب محاکم القربه فی احکام الحسبه نوشته عبدالرحمان شیزری و کتاب الحسبه فی الاسلام از ابن تیمیه یاد کرد.

بخش هفتم

۱- به نظر شما مهمترین علت جنگهای طلبی چیست.

بدون شک یکی از قویترین دلایل جنگهای صلیبی انگیزه دینی و مذهبی نجات بیت المقدس که زیارتگاه مسیحیان و تربت عیسی در آنجا قرار داشت بوده است که این امر را هم مسلمانان و هم مسیحیان قبول دارند. البته دلایل بسیاری برای این جنگها ارائه شده است که از آن جمله میتوان به این موارد اشاره کرد:

- ۱) افزایش نفوذ پاپ در جوامع مسیحی؛
- ۲) جلوگیری از پیشرفت ترکان سلجوقی در آسیای صغیر و سقوط قسطنطنیه و ورود آنها به شبه جزیره بالکان؛
- ۳) جوش و خروش شوالیه ها برای ابراز وجود و قهرمانی و دستیابی به منصب پادشاهی اورشلیم؛
- ۴) و مهمتر از همه؛ ساختار اجتماعی و سیاسی کشورهای اروپایی.

۲- علل حمله مغولها به ایران و جهان اسلام را تشریح و پیامدهای آن را توضیح دهید.

چنگیز خان، رهبر مقتدر قبایل مغولستان، تصمیم گرفت برای تأمین منافع قبایل تحت امر خود، به غارت کشورهای مجاور یعنی چین و ایران بپردازد. بخاطر تفرقه در چین به آنجا حمله و دو سال به طول انجامید. بعلت قدرت پادشاه ایران سلطان محمد خوارزم شاه، ابتدا سعی کرد اخباری را دریافت و بهانههای بدست آورد. و چون سلطان محمد خوارزم شاه با پیروزیهای پی در پی خویش در خراسان و تشکیل حکومت واحد از هند تا بغداد و از دریاچه آرال تا دریاچه فارس، قصد داشت خلیفه عباسی را از میان بردارد و خلیفه دست نشانده دیگری را جانشین او کند. این مسئله، که یکی از اشتباهات بزرگ سلطان محمد خوارزم شاه بود، خلیفه عباسی را واداشت تا از چنگیز خان برای دفع سلطان محمد کمک بگیرد. پس نامه‌های برای محمود یلواج، مدبر مملکت چنگیز خان، فرستاد و از او خواست تا چنگیز خان را به براندازی محمد خوارزمشاه تشویق کند و همین موضوع بهانه خوب و مشروعی به دست چنگیز داد. اما بهانه اصلی وقتی بود که کاروان عظیمی از مغولان به دست حاکم شهر اترار، واقع در کرانه شرقی قلمرو خوارزمشاه، از بین رفت و همه اعضای این کاروان بجز یک نفر به قتل رسیدند. در این زمان بود که چنگیز فرمان حمله به ایران را صادر کرد.

پیامدها: نابودی کتابخانه ها، با سقوط بغداد مرکز خلافت اسلامی و اقتدار سیاسی از دست رفت. مغولان آنقدر کتابهای بیشمار به دجله انداختند که پلی استوار بوجود آمد و روستاییان و سواران میتوانستند از یک کرانه به کرانه دیگر روند. با سقوط بغداد، مرکز خلافت اسلامی و اقتدار سیاسی جهان اسلام از دست رفت. مکانهای مقدس اسلامی مانند مساجد، مدارس و حوزه های علمی ویران شدند. و متقابلاً علوم چینی در سرزمین ایران منتشر شد و از منجمین چینی استقبال گرمی بعمل آمد. حمله مغولان ویرانیهای بسیاری را در حیات مادی و معنوی مسلمانان بوجود آورد. بطوری که باعث انحطاط علمی و فقر و نابسامانی اجتماعی این دوره شد.

۳- اشتباهات عمده سلطان محمد خوارزمشاه در مقابله با مغولان را توضیح دهید.

قدرت خلافت عباسی روز به روز کاهش می یافت و سلطان محمد خوارزمشاه با پیروزیهای پیدری در خراسان و تشکیل حکومت واحد از هند تا بغداد و از دریاچه آرال تا خلیج فارس، قصد داشت خلیفه عباسی را از میان بردارد و خلیفه دست نشانده دیگری را جانشین او کند. این مسئله، که یکی از اشتباهات بزرگ سلطان محمد خوارزمشاه بود، خلیفه عباسی را واداشت تا از چنگیزخان برای دفع سلطان محمد کمک بگیرد. پس نامه‌های برای محمود یلواج، مدیر مملکت چنگیزخان، فرستاد و از او خواست تا چنگیزخان را به براندازی محمد خوارزمشاه تشویق کند و همین موضوع بهانه خوب و مشروعی به دست چنگیز داد.

(سؤال امتحانی بسیار مهم)

۶- استبداد از دیدگاه کواکبی به چه معناست؟ و ریشه های استبداد در جوامع شرقی چیست.

عبدالرحمان کواکبی اندیشمند عرب میگوید استبداد در لغت آن است که شخص در کاری که شایسته مشورت است بر رأی خویش اکتفا نماید و از لحاظ سیاسی تصرف کردن یک نفر یا جمعی - در حقوق ملتی بدون ترس از بازخواست - میدانند. منشأ استبداد در جوامع شرقی به شیوه های تولید، نحوه تعاملات اجتماعی و پایگاه های مختلف حاصل از آن برمیگردد. ریشه های استبداد در جوامع شرقی سه عامل دارد:

الف) اقتصاد شیوه آبیاری: مشکلات عمده مسئله آبیاری بوده است و همین عامل از دیرباز منجر به انحطاط اقتصادی کشورمان شده است.

ب) مالکیت عمومی: علاوه بر دولت، مالک بخش اعظم مؤسسات آبیاری و منابع آبی کشور نیز محسوب میشد. بدین طریف قسمت اعظم زمین و آب یعنی وسایل اصلی تولید به دولت تعلق داشت.

ج) بوروکراسی (دیوانسالاری): مالکیت عمومی مالکیت خصوصی را لگدمال میکرد و طبقه حاکمه به صورت مدیران و کارگزارانی تجلی میکرد که زیر نفوذ فرمانروای مطلق بر اراضی و شبکه آبیاری نظارت داشت و آنرا تحت اختیار خود میگرفت.

۷- جریان های تحجر در دنیای اسلام از دیدگاه شهید مطهری کدامند؟

۱- جریانی که نظریه "حسینا کتاب الله" را در رسیدن به مقاصد حکومتی و سیاسیش مطرح کرده است. اقدامات این گروه در ایجاد انحراف فکری و مهجور ماندن عترت و انزوای سنت و سیره نبوی مؤثر بود.

۲- جریانی که در برابر آن "حسینا احادیثنا و اخبارنا" را طرح کردند و به محور ساختن قرآن کریم اهتمام ورزیدند و جامعه را از معارف و آموزه های اصیل و حیاتی باز داشتند.

۳- جریانی که در قالب تقدس، مسئله معرفت و دست نیافتنی بودن آموزه های قرآنی را مطرح کردند و شعار "این التراب و ب الارباب" آنان به "تعطیل فکری" انجامید. آنان را "معطله" نامیدند.

۸- دنیا گرایی و تجمل گرایی چه پیامدهایی برای مسلمانان به دنبال آورد؟

پس از وفات پیامبر اکرم (ص)، شیوه زندگی خلفای راشدین نیز به او شباهت داشت و سعی میکردند تا با تبعیت از اسلام راستین و شیوه زندگی پیامبر اکرم (ص) از تجملات مادی پرهیز کنند. درحالیکه با شروع خلافت امویان دنیاگرایی و تجمل، منجر به دوری مسلمانان از اسلام راستین شد که باعث رکود تمدن و فرهنگ اسلامی شد. خلیفه فرمانروای تام الاختیار ممالک اسلامی بود. پس کلیه درآمدها به دست او میرسید و طبعاً بیش از مهمم مردم ثروت داشت. بعد از خلفا، والیان و امیران نیز اموال هنگفتی به دست میآوردند. زیرا جمعآوری مالیات با آنها بود و هرچه میخواستند از مردم میگرفتند. طبیعی است تجمل، آسایش و ارضای خواهش های نفسانی برای آنها عادی میشود و کاملاً به چیزهایی که پیشینیان تحصیل کرده بودند، متکی میشوند و در برابر عواملی که ممکن است در کامیابی آنها ایجاد اختلال بکند، ناتوان هستند. حکومت رو به انحطاط و زوال نهاده و آخرین مرحله اسراف و تبذیر آغاز میشود. عادت به تن آسایی و تحمل، ضعف جسمانی و فساد اخلاقی را به بار میآورد و در نتیجه، حکومت کاملاً سست شده و در اثر تهاجم بیرونی یا اضمحلال درونی یا ترکیبی از هر دو، از بین میرود.

بخش هشتم

۱- نقش صفویان در احیای مجدد تمدن اسلامی را به اختصار تبیین کنید؟

در سایه فعالیت علما در مدارس دینی و مساعدت شاهان صفوی دانشهای مذهبی شیعی گسترش فراوانی پیدا کرد، مخصوصاً فلسفه اسلامی با علمایی نظیر ملاصدرا، میرداماد و شاگردان ایشان رشد فراوانی یافت. علمی مانند پزشکی نیز اهمیت فراوانی پیدا کرد. در این دوره جراحی های گوناگونی با بیهوشی بوسیله مواد مخدر صورت میگرفت. علاوه بر پزشکی، علم نجوم نیز مورد توجه بود. معماری دوره صفوی از لحاظ کمی و کیفی توسعه و تحول پیدا کرد. اصفهان مجموعه ای از معماری عصر صفوی است. شاه تهماسب با انتقال پایتخت از تبریز به قزوین ساختمانهای جدیدی در قزوین بنا کرد. شهری با خیابانها، قصرها، مساجد و مدارس، بازارها، قلعه ها و برج ها، که همت و کاردانی بهاءالدین محمد عاملی (شیخ بهایی) در ساخت آنها بسزاست. صفویان قالی بافی را از صنعت روستایی به فعالیتی وسیع در سطح مملکت ارتقا دادند و بعنوان بخش مهمی از اقتصاد کشور در آوردند.

۲- علل گرایش شاه عباس به اقلیت های نژادی در ارتش کدام است؟

شاه عباس که در ابتدای سلطنت خویش شاهد دسته بندی طوایف مختلف قزلباشها بود واقف بود که باید به خودسری آنان خاتمه دهد تا خود قربانی آنان نگردد، لذا برای جانشینی قزلباشان، نیروهای گرجی و چرکسی و ارمنی را در ساختار نظامی وارد کرد و ارتش منظمی پدید آورد.

۳- در روابط خارجی صفویان عوامل تاثیر گذار کدامند؟

ازبکان همسایه شمال شرق ایران که صفویان عمدتاً از موضع قدرت با آنها برخورد میکردند و پیروز میدان بودند. عمده کشمکشهای صورت گرفته نیز، علاوه بر تفاوت مذهبی دو دولت، به علت نبود مرزهای مشخص جغرافیایی، سیاسی بین دو کشور بود. در کنار کشمکشها روابط دوستانه نیز وجود داشت. رفتوآمد سفرای متعدد ایرانی و ازبکی و نیز عبور ازبکان از ایران برای مراسم حج، مناسبات دوستانهای را طلب میکرد.

با عثمانیها آمیخته با جنگ و صلح بود. مهمترین برخورد ایران و عثمانی جنگ چالدران بود و اینکه عوامل متعددی در روابط ایران و عثمانی دخیل بودند از جمله مذهب، عوامل سیاسی، تحریکات مرزی قبایل، مشخص نبودن سرحدات، توسعه طلبی های عثمانی. با گورکانیان تنها نکته مهم قندهار بود. روابط دوستانه صفویان با گورکانیاندر اکثر دورههای پادشاه صفویان ادامه داشت.

۴- علل پیروزی های عثمانی در دوره نخست و دوم تاریخ عثمانی را بر شمارید؟

۱. علل تضعیف کننده بیزانس و دولتهای بالکان و تسهیل کننده فتوحات عثمانی

الف) کشمکشهای داخلی فرساینده در دولتهای مذکور و درگیریهای پایانناپذیر آنها با یکدیگر و رشد ملوک الطوایفی که در نتیجه ضعف اقتدار دولت مرکزی به وجود آمد.

ب) تنفر مسیحیان ارتدوکس بالکان از کلیسای لاتین و عدم استقبال آنان از اقدامات پاپها برای تشکیل اتحادیه های صلیبی بر ضد عثمانی، چندان که بسیاری از بالکانیها عثمانیان را رهاننده خود از استیلاجویی کلیسای کاتولیک میدانستند.

ج) شدید ناخشنودی روستاییان در نتیجه افزایش میزان مالیتها و عوارض گوناگون که گاه به قیامهایی منجر میشد.

۲- عوامل تقویت کننده عثمانیها: افزون بر قابلیت های نظامی، عثمانی در دوره مورد بحث از اختلافات داخلی جدی عاری بود و از انگیزه های نیرومند مذهبی و اقتصادی و از پویایی جنگ دایمی برای فتوحات برخوردار بود.

برخی دیگر از عوامل تقویت عثمانیها عبارتند از: اجرا و تطبیق سیاست انعطافپذیر در اراضی مفتوحه؛ رفتار دور از تعصب مذهبی با مردمان مغلوب و اجازه دادن به رعایای غیرمسلمان برای حفظ سنن و آداب خویش؛ ابقای معافیت های مالیاتی کلیسای ارتدوکس.

۵- مهم ترین دستاوردهای حکومت سلطان سلیم و سلطان سلیمان را مختصراً توضیح دهید.

سلطان سلیم: سراسر آناتولی و فتح سوریه و مصر و برانداختن حکومت ممالیک وسعت قلمرو عثمانی را دو برابر کرد و با قبول عنوان خادم حرمین شریفین و خواند خطبه به نامش از طرف شریف مکه و انتقال دادن عنوان خلیفه از متوکل علی الله سوم که واپسین بازمانده خاندان عباسی در میان گروگانهای گرفته شده از مصر بود و در پی حکمرانی بر سراسر جهان اسلام برآمد. وی با نفیس ترین کتابها از کتابخانه های مراکز معروف علمی و تمدنی زمان خود و نیز جذب دانشمندان و هنروران و بازرگانان به استانبول میخواست همچنان که خود مقتدرترین سلطان جهان اسلام به نظر میرسد، پایتختش نیز به باشکوه ترین شهر جهان اسلام تبدیل شود.

سلطان سلیمان: در همان اوایل سلطنت خود به گسترش دامنه قلمرو عثمانی در زمان سلیمان باشکوه به پهناورترین گستره خود رسید. چنانکه در زمان مرگ وی همه سرزمینهای بین بوداپست در اروپا تا بندر عدن در منتهیالیه جنوبی شبه جزیره عربستان و از مراکش در افریقا تا ایران در آسیا را در برمیگرفت.

۶- چرا سلطان سلیمان، قانونی نامیده شد؟ در این باره توضیح دهید.

تعیین قانوننامه سلیمان تحت نظر مستقیم وی براساس احکام شریعت و قوانین گذشته به ویژه قانوننامه محمد دوم (فاتح) و تجارب و ضرورتهای موجود تدوین گردید که به منظور مشخص کردن حدود حقوق و مسئولیتهای افراد و عناصر طبقه حاکم و اتباع سلطان و نیز حل و فصل مسائل حقوقی و مالی و تعیین چارچوب وظایف ادارات دولتی و مواردی دیگر تنظیم شد. قانوننامه مورد بحث که با رهنمودها و فتاوی شیخالاسلام ابوالسعود افندی و تحت نظر ملا ابراهیم حلبی تدوین گردید و به خاطر وسعت میدان کاربردش ملتقیالبحر) محل تلاقی دریاها (نامیده شد، تا زمان اصلاحات قانونی در سده نوزدهم باقی ماند. لقب قانونی به سلیمان هم از همین بابت داده شده است.